

13. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1972. – 515 с.

14. Трунов Д. Введение в технику вопросов // Журнал практического психолога. – 2000. – № 12. – С. 113 – 122. – Ел. ресурс: <<http://home.perm.ru/~dmitry/archiv/p029.htm>>.

15. Цивільний процесуальний кодекс України // “Експерт-Юрист”: Інформаційно-правова бібліотека. – Розробка компанії “Експерт-Софт”: www.expertsoft.com.ua, support@expertsoft.com.ua. – К.: ООО РА “Высокие технологии”, 2003.

16. Ширяев Е.Н. Диалог // Культура русской речи: Энциклопедический словарь-справочник. – М.: Флинта: Наука, 2003. – С. 155 – 157.

І.В. Дудко

ОНОМАСІОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ ГРАМАТИЧНОЇ СИСТЕМИ ДІЄСЛОВА

Яскраву своєрідність кожної мови становить її граматична система. У мовознавстві предметом пильної уваги постають питання, пов'язані із загальною теорією граматичного ладу мови, із системно-структурним і системно-семантичним підходами до опису мовних явищ, що можуть бути здійснені з ономасіологічних і семасіологічних позицій та їх органічного поєднання [10, 3]. Саме такі засадничі принципи аналізу мовних явищ зумовлюють актуальність пропонованої статті, мета якої полягає у з'ясуванні ономасіологічної сутності граматичної системи дієслова.

Зокрема під ономасіологічним підходом розуміють спрямованість дослідження від поняття до слова, від функції до засобу, від ситуації до номінації тощо. Ономасіологічний підхід до вивчення мови ґрунтується на врахуванні позиції мовця, який добирає ті або інші мовні форми для вираження того або іншого позамовного змісту й послуговується в своєму мовленні властивою йому мовною системою, натомість семасіологічний підхід передбачає зворотний шлях (мовлення – мовна система/мовна форма – позамовний зміст) і зорієнтований на позицію слухача [1, 200; 9, 3-4]. Проте обидва підходи виявляють тісний діалектичний зв'язок. Когнітивно-ономасіологічний напрямок аналізу тісно пов'язаний з аналізом від функції до засобів, широко застосовуваним у функціональній граматиці, якому відповідає не тільки співвідношення “мовне значення → засіб його формального вираження”, а й співвідношення “предаваний зміст → мовні засоби з їхніми мовними значеннями”. Ономасіологічний підхід розглядає змістовий бік мовних одиниць не з погляду формування їх внутрішньосистемних значущостей і механізму семантичного поширення слів і словосполучень, а з погляду предметної спрямованості, тобто співвіднесеності мовних одиниць з позамовним предметним рядом як засобу його позначення, найменування [25; 26]. Важливою ланкою ланцюжка “предметний ряд – позначення” є осмислення об'єкта і формування уявлення або поняття про нього в ході

предметної і /або пізнавальної діяльності людини, що дає змогу говорити про значення як вихідну величину ономасіологічного аналізу (про поняття, зміст тощо) [13, 346]. Ономасіологія, або номінація, являє собою комплексний мовленнєво-мисленнєвий процес, що має як логіко-гносеологічне, так і психологічне, як біологічне, так і соціальне, як фізіологічне, так і суто мовне підґрунтя [11, 6].

На думку О.С. Кубрякової, ономасіологічний напрямок у вітчизняній науці (ідеться про російське та колишнє т.зв. “радянське” мовознавство – І.Д.) являв собою одну з ранніх версій когнітивізму, яскравою рисою якого “були на відміну від зарубіжних версій тієї ж парадигми наукового знання його менша скрутість рамками вузького когнітивізму й більш широкий підхід до явищ номінації, згідно з яким до аналізу номінативної діяльності долучались і емоційно-експресивний аспект, і прагматика, і національні особливості картин світу, та її культурологічний аспект тощо”; проте “в роботах ономасіологічного напрямку яскраво простежувалася тенденція відобразити власне когнітивні, пізнавальні моменти в номінативній діяльності та особливості створюваних в цих процесах структур свідомості, які належало об’єктивувати в актах номінації” [12, 60-61].

Донедавна ономасіологічний підхід застосовувався переважно у дослідженнях з лексикології і словотвору. Зараз коло ономасіологічних пошуків поширилось і на граматику, зокрема морфологію та синтаксис. На значущість, зокрема, функціонально-ономасіологічного аспекту дослідження граматичних явищ указував ще О.О. Потебня: “Кожна форма на своєму місці. Кожна відповідає певним вимогам думки мовця, зрозуміло, якщо припустити в ньому знання своєї мови, оскільки про помилкове вживання форм тут нема чого говорити. Слухаючи його мовлення, ми можемо судити про нього так і сяк: мовляв, міг вжити майбутній замість теперішнього. Такі міркування помилкові: міг, та не вжив, тому що не міг. Завдання ж граматики – знайти психологічні умови вживання форми, або простіше: точно визначити її значення” [16, 112].

Визнаючи важливість і необхідність ономасіологічного підходу, пов’язаного з напрямком граматичного аналізу “від значення до форми”, потрібно разом з тим повною мірою усвідомити різницю між значенням мовних одиниць, класів, категорій і тими смислами, які передаються за допомогою різноманітних поєднань мовних засобів в мовленні, але не є внутрішнім змістовим боком певної мовної форми або системи форм [6, 21]. Справді, “мова сама мислить своїми формами, флексіями, словозмінами тощо. Це ж мислення самої мови, яке виражається в різних формах, обов’язково повинна стежити граматики” [2, 530], зокрема морфологія.

У мовах з розвинутою морфологічною системою, зокрема в українській, в діахронічному і синхронічному планах спостерігається тенденція до закріплення в окремих частинах мови їхньої ономасіологічної значущості, їх

основних значень, їхньої предметної або ж ознакової сутності, до підкреслення й експліцитного вираження її певними морфологічними категоріями. Ця тенденція відповідає поглибленню і диференціації головних категоріальних значень окремих частин мови. У цих мовах “морфологічні категорії дають змогу відобразити і репрезентувати в рельєфній, наочній формі основні ономаціологічні або номінативні категорії – предметність, процесуальність, ознаковість” [11, 40]. Як зазначає О.С. Кубрякова, частини мови наділені такою номінативною специфікою, яка визначає можливість розгортання на основі певної номінативної (ономаціологічної) ознаки відповідних граматичних і дериваційних категорій [11, 3-4]. У науковій літературі висловлені різні погляди на проблему номінативного статусу повнозначних частин мови. Зокрема, як зазначає Я. Кухарж, частини мови розрізняються за номінативною значущістю: іменникам притаманна абсолютна номінативна значущість, а в дієсловах вона дещо послаблена їх позитивними синтаксичними ознаками і водночас їхньою зниженою здатністю виражати зміст інших частин мови. Так, дієслово виділяється модально-темпоральними категоріями, які визначають його як частину мови переважно предикативну, і нездатністю адекватно виражати зміст інших частин мови [27, 122-123]. Різна міра здатності частин мови бути найменуваннями в повному сенсі слова підтверджується розподілом в них власних граматичних категорій. Наприклад, в іменниках суто синтаксичною є категорія відмінка, а граматичні категорії роду і числа, незважаючи на їхній більший чи менший ступінь граматикизації, дуже близькі до ономаціологічно-словотвірних категорій. Натомість серед дієслівних категорій такою ономаціологічною характеристикою наділений у слов'янських мовах дієслівний вид, а інші категорії дієслова більш тісно пов'язані з предикацією і побудовою речення [27, 124].

На здатність морфологічних категорій виявляти і об'єктивувати в мовах сутність предметних, процесуальних і власне ознакових значень у різних їх виявах указував ще О.О. Потебня. Частини мови в граматичному вченні О.О. Потебні – це особливі граматичні категорії, що мають виразний семантико-синтаксичний характер. Чи не найголовнішою ознакою частин мови О.О. Потебня вважав специфіку їхнього реального значення, яка полягає в тому, що в основі згаданого значення слова лежить певна ознака названого ним предмета чи явища. Отже, кожне слово є виразником цієї ознаки, проте різні слова по-різному виражають її. На думку ученого, саме ця особливість і визначає відмінності між частинами мови, які полягають “не в змісті, а в способі його представляти” [17, 88]. У системі частин мови пріоритетне місце О.О. Потебня відводив дієслову. За словами О.І. Білодіда, О.О. Потебня “створив своєрідну філософсько-лінгвістичну теорію дієслівності, яка стала важливою підпорою його вчення про історичний розвиток основних категорій мови і мислення” [4, 238]. Дієслово в лінгвістичній концепції О.О. Потебні – це найвища, найабстрактніша, найгнучкіша, конструктивна, динамічна, вічно

прогресуюча категорія людської мови. Він зазначає: “Дієслово зображує ознаку в час її виникнення від діючої особи” [17, 91], причому момент виникнення ознаки може бути одночасним з моментом мовлення або ні, може уявлятися тривалим або миттєвим, виникнення ознаки може буде фактом або спонуканням, бажанням чи умовою. У поняття про дієслово обов’язково входить відношення до особи, якою б вона не була: відомою чи ні, дійсною чи фіктивною. Дієслово є тією частиною мови, яка виявляє, презентує погляд мовця, місце суб’єкта мовлення стосовно зображуваної дійсності тощо [15, 12]. Надзвичайно важливими у граматичній концепції О.О. Потебні є аналіз граматичних категорій дієслова в онтологічному та когнітивно-ономасіологічному аспектах. Так, граматичну категорію часу О.О. Потебня визначав як відношення дії і стану до моменту мовлення: “Грамматичний час є відношенням дії і стану до моменту мовлення і (бо думка усвідомлюється тими, хто думає, первісно тільки у формі мовлення) свідомої думки про них” [16, 137]. Беручи до уваги генетичний взаємозв’язок категорій часу і виду, мовознавець указував на їх когнітивно-ономасіологічний аспект. О.О. Потебня писав: “Дія, що займає одну неподільну мить або більш тривала, але закінчена, не може бути сучасною актові усвідомлення цієї дії. Удар грому вразив мій слух, увійшов у мою думку, але, коли я усвідомлюю це, цього удару вже не чути, і мені залишається сказати: грім ударив або, коли чекають ще удару, – ударить. Я можу вживати теперішній час лише в тих випадках, коли дія уявляється настільки тривалою, що, почавшись до хвилини усвідомлення, не припиняється і протягом самого акту мовлення і усвідомлення: дощ іде (тобто тепер, коли я думаю про це). Сказаним пояснюється, чому поява видів і, зокрема, дієслів найкоротшої дії, потягла за собою втрату значення теперішнього у цих дієсловах; що ж до причини, чому теперішній одержав значення майбутнього, то вона полягає в усвідомленні спорідненості цих часів, більш давньої, ніж виділення слів’янської мови” [Там само].

В історії формування граматичної категорії способу О.О. Потебня також указував на онтологічний зв’язок її з категорією часу: “Цілком ймовірно, що підстава для переходу минулого часу дійсного способу до значення умовності, або *tertium comparationis* між минулими часами дійсного способу і умовністю, і навіть взагалі ідеальними способами, як умовний, бажальний, полягає в тому, що як ідеальні способи зображають події існуючими тільки в думці, так і минулий час можна розглядати “зі свого негативного боку, як заперечення дійсної присутності (наявності) явища” (Ворр, *Vergl. Gr.*, § 520), у тому розумінні, що коли явище було, то, значить, його вже немає” [17, 268]. Водночас відбувався процес граматикалізації аориста *быхъ* – втрати ним колишнього значення і перетворення його в граматичний показник умовного способу разом з формою минулого часу дієслова. Когнітивно-ономасіологічний підхід в аналізі мовних явищ яскраво ілюструють наступні спостереження дослідника. На основі минулого часу дійсного способу формується бажальний спосіб,

що близький до умовного, адже вислів “ти би сходив до нього” (в значенні “а тобі б сходити”) виразно передбачає умову – “ти би сходив, якщо хочеш”. Можна припустити, що бажальність форми (“быхъ-ль”) виникла з умовного способу. Однак, ймовірніше, що “ти би сходив!” (якщо твоя воля) є первісно бажальне допустове. “Здається правильним те, що, коли не в цьому випадку, то в інших, думка може прямо переходити від дійсного минулого до бажального способу. У бажанні, що розглядається незалежно від словесного вираження, здійснення, тобто злиття виникаючих у думці образів бажаного, що склалися із давніх сприйнятих, з новими сприйняттями, є подія майбутня. Згідно з цим, у мові представлення бажального минулим можна розглядати як окремий випадок представлення об’єктивно-майбутнього минулим. Такий прийом думки в загальних рисах – один і той самий як там, де він користується наявними засобами мови, не перетворюючи їх надовго і відчутно, так і там, де він утворює нові граматичні форми” [17, 270-271].

Розмірковуючи над способом представлення мисленнєвого (позамовного) змісту, в якому мають місце елементи образності, й аналізуючи у зв’язку з цим переносне вживання граматичних форм, О.О. Потебня писав: “Звідки це відомо, що в мові майбутнє не може позначати дійсного, але об’єктивного часу, який передує тому, який зображено теперішнім? Мова є мистецтво, і мовлення, як і будь-який твір мистецтва, не дорівнює зображуваному” [16, 139]. Трактуючи “способу представлення позамовного змісту” конкретизується в наступних роздумах ученого: “За допомогою мови людина усвідомлює або, інакше кажучи, уявляє (представляє) зміст своєї думки. Мова має свій зміст, але він є лише форма іншого змісту, який можна назвати особисто-об’єктивним на тих підставах, що хоча насправді він є належністю тільки особи і в кожній особі різний, проте самою особою приймається за щось, що існує поза нею. Цей особисто-об’єктивний зміст стоїть поза мовою” [16, 118-119]. Отже, мовний зміст трактується О.О. Потебнею як спосіб представлення мисленнєвого змісту, виходячи з когнітивно-ономасіологічних позицій.

Можна стверджувати, що розроблена О.О. Потебнею концепція граматичної системи ґрунтується на когнітивно-ономасіологічних засадах. Як зазначив О.І. Білодід, О.О. Потебня “створив психолінгвістичну модель народження слова, речення і частини мови в процесі осягнення людським розумом нескінченно різноманітних явищ і процесів навколишнього світу” [4, 299].

Крім О.О. Потебні, дієслово було предметом пильної уваги багатьох мовознавців. Вагомий внесок в розробку питань, пов’язаних з проблемою становлення і функціонування граматичних категорій дієслова, зробили такі мовознавці, як В.М. Русанівський, І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, М.І. Калько та інші дослідники.

Окремі аспекти проблеми на матеріалі української мови висвітлюються у працях І.В. Шаровольського, С.П. Бевзенка, Т.М. Возного, Г.М. Гнатюк, А.П. Грищенко, М.Я. Плющ та інших мовознавців. Аналізу цих проблем на матеріалі слов'янських мов присвячено праці В.В. Виноградова, І.І. Мещанінова, О.В. Ісаченка, Г. Кржижкової, Ю.С. Маслова, О. Белича, Ю.Ф. Мацкевич, О.М. Прокопович, О.В. Бондарка, Л.Л. Буланіна, В.С. Храковського, Т.М. Молошної, М.Я. Гловінської та інших дослідників.

Мовознавці вказують на здатність дієслів як носіїв видо-часових значень “встановлювати зв'язки між часом події і часом (моментом – І.Д.) мовлення про цю подію” [3, 175] і реалізовувати функцію ствердження реальності фіксованих подій. Призначення дієслова полягає в загальних рисах у позначенні того, що умовно узагальнюється терміном “процес”. Отже, категоріальну значеннєву ознаку дієслова становить ономаціологічна категорія “процесуальність”. Семантика процесуальності набуває в системі граматичних категорій дієслова складної і багатоаспектної організації, виявляючи регулярні й обов'язкові варіанти, пов'язані зі змістом категорій виду, стану, способу, часу, особи. На думку Ю.О. Пупиніна, “сукупний зміст системи граматичних категорій дієслова виступає як реально-мовна зумовленість (і конкретне виявлення) “процесуальності” дієслова в таких протиставлених один одному семантичних елементах, як, наприклад, реальність / ірреальність, минулий / теперішній / майбутній час, цілісність / нецілісність тощо, а також (що, ймовірно, особливо важливо) в комбінаціях таких семантичних елементів [18, 44].

Граматичне значення “процесуальності”, як і будь-яке граматичне значення, має певні формальні показники. Якщо б воно не мало їх, то не було б значенням, тобто мовним явищем. Такими формальними показниками або зовнішніми виразниками граматичного значення “процесуальності” є морфологічні та синтаксичні властивості дієслова. Отже, наявність в слові граматичного значення “процесуальності” (тобто “процесуальної ознаки” – дії, стану, відношень між предметами, форм існування їх у просторі тощо [20, 405]) дає змогу кваліфікувати це слово як дієслово, але на наявність в слові згаданого значення нам вказують якраз певні зовнішні виразники цього значення, тобто притаманні дієслову формальні (морфологічні та синтаксичні) властивості. Так, слово *кричу* (пор.: іменник *крик*, прикметник *крикливий*) є дієсловом тому, що воно має загальне граматичне значення “процесуальності”, але про те, що воно має це значення, ми дізнаємося завдяки властивим йому граматичним категоріям виду, часу, стану, способу, особи, числа, його синтаксичній функції в реченні тощо (пор. зі значенням “предметності” в іменниках [19, 25]).

Як і будь-яке повнозначне слово, дієслово має здатність виконувати номінативну функцію, але при визначенні його як окремої частини мови на перший план за своєю значущістю виходять „предикативні прикмети”

дієслова. У цьому зв'язку викликає науковий інтерес проблема граматичної категоризації смислів у класі дієслів з погляду їх використання в сфері синтаксису. Ономазіологічний підхід дає змогу пояснити семантику граматичних категорій (номінативний компонент граматичного змісту), властивих дієслову.

Називаючи дії і стани, дієслово характеризується такими значеннями, які відображають характер дії, особливості розгортання позначеного процесу, спосіб його реалізації, його джерело і кінцевий результат. Ці характеристики, на думку О.В. Бондарка, можуть бути віднесені до категорій „переважно відображального типу”, бо в їх значеннєвому плані висвітлюються зв'язки і відношення об'єктивної дійсності [5, 75].

Грамматичні категорії дієслова функціонують не ізольовано, а виявляють тісні взаємозв'язки одна з одною і глибокі взаємозалежності (пор., наприклад, співвідношення категорій виду і часу, способу і часу, особи, часу і способу, стану, виду і способу тощо). При конкретній репрезентації грамем якої-небудь граматичної категорії в словоформах ці грамеми завжди перетинаються з грамемами інших граматичних категорій. Згадані зв'язки і залежності виявляють передусім парадигматичний і функціональний аспекти. Взаємозалежність категорій (які, за термінологією В.М. Ярцевої, отримали назву “сопряжённих” [21, 15], тобто сполучених – І.Д.) пояснюють семантичними причинами, а саме наявністю у них спільного семантичного компонента. Так, взаємозалежність категорій виду і часу визначається тим, що вони по-різному відображають спільну ідею часу [14, 6], а взаємозалежність категорій часу і способу пояснюється тим, що реальність / нереальність реалізується в конкретній часовій віднесеності [23, 64-65] (пор.: [8]). Чи не найдискусійнішим у сучасному мовознавстві є питання про взаємодію граматичних категорій часу і способу дієслова. Як зазначають автори монографії, присвяченої семантиці й типології імператива, В.С. Храковський та О.П. Володін, на долю категорії способу випадає зона реальності / нереальності повідомлюваного факту, тоді як на долю категорії часу припадає тільки зона реальності повідомлюваного. Час є спосіб існування реальності, і конкретна реальність проявляється в певній часовій віднесеності. Передування, одночасність і слідування повідомлюваного щодо моменту мовлення являє собою конкретні часткові форми вияву реальності. Отже, згідно з таким тлумаченням форми часу і є форми індикатива, або дійсного способу [23, 64], тобто в індикативі презентовані усі часові форми. Щодо, наприклад, імператива, то він не має часових форм. Це пояснюється, як зауважує В.С. Храковський, не тим, що значення імператива і часу зовсім не сумісні. Навпаки, відчуження категорії часу пояснюється властивою імперативу презентно-футуральною рамкою, тобто тим, що дія, позначувана імперативною формою, або вже реалізується у момент мовлення (*Читай* = ‘продовжуй читати’ – презентна перспектива), або повинна почати реалізовуватися після моменту мовлення (*Читай* = ‘починай

читати' – футуральна перспектива) [24, 26-27]. Наявність в імперативі презентно-футуральної рамки і пояснює його зв'язок з відповідними часовими формами індикатива. Для слов'янських мов ілюстрацією такого зв'язку можуть бути спеціалізовані форми імператива 2-ої особи однини, утворені від основи теперішнього часу індикатива: укр. *пиш-и, читай-о*; рос.: *смотри-и, знай-о*. Презентні та футуральні форми індикатива можуть у мовленневих актах виступати функціональними синонімами імперативних форм 2-ої особи: *Зараз ви виконуєте / виконаєте вправи, а потім ми їх перевіримо*; пор.: *Зараз виконуйте / виконайте вправи, а потім ми їх перевіримо*; пор. також: *Ми йдемо на прогулянку. – Нумо! Йдемо на прогулянку!*)

Отже, категорії часу і способу взаємодіють. Це виявляється, зокрема, в тому, що “значення часу заповнює змінну в значенні індикатива, але є константним у значенні імператива” [24, 27-28].

Труднощі у з'ясуванні взаємодії граматичних категорій дієслова пов'язані насамперед з проблемою їх виділення, що, як слушно зауважила К.Г. Городенська, значною мірою зумовлене “неоднаковим або неточним тлумаченням їх плану змісту, або підґрунтя у плані лінгвістичної онтології, що суттєво впливає на визначення статусу та структури граматичних категорій”; це стосується передусім категорій часу та способу дієслова [8, 41]. Дослідниця акцентує на ролі особи мовця в ситуаціях, які представляють відповідні граматичні категорії в лінгвістичній онтології. Як відомо, граматична категорія часу передає часову послідовність дій або станів щодо моменту мовлення. Проте така семантична дефініція категорії часу неточно визначає ситуацію, яку відтворюють часові форми. Адже з моментом мовлення співвідносяться не самі дії та стани, що відбуваються в об'єктивній дійсності, а з цим часовим орієнтиром їх співвідносить мовець. Особа мовця є обов'язковою, визначальною, бо саме для неї дії та стани, що співвідносяться з дійсністю, є реальними, хоча насправді реальними є лише ті дії та стани, що вже відбулися, відбувалися або відбуваються зараз. Дія або стан, які відбудуться після моменту мовлення, поза сферою мовця не є реальними: можуть відбутися або не відбутися.

Категорія способу виражає відношення дії до дійсності і ґрунтується на протиставленні реальна / ірреальна дія чи стан. Реальність / ірреальність дій та станів постає з об'єктивної дійсності або визначається мовцем. Щодо дій та станів, об'єктивно виявлених у дійсності, мовець констатує їх реальність. Ірреальні дії та стани, які не існують в об'єктивній дійсності, можуть кваліфікуватися мовцем по-різному. Ті дії та стани, про які мовець висловлює впевненість у їх здійсненні, гарантуючи їх реальність, прилучають до дій та станів, що є реальними й поза сферою мовця.

У плані формального вираження категорію часу реалізують грами теперішнього, минулого та майбутнього часу. У традиційній граматиці вони є формами вираження індикатива – дійсного способу. Отже, виявляється

спільним семантичний зміст категорії часу і дійсного способу: відношення реальних з погляду мовця дій та станів до дійсності (моменту мовлення). Таке співвідношення категорій часу і способу суперечить основному критерію виділення граматичних категорій – кожна граматична категорія повинна мати свій зміст, своє підґрунтя в плані лінгвістичної онтології. Отже, К.Г. Городенська доходить висновку, що підстав для виокремлення дійсного способу у складі категорії способу немає (бо приписуваний йому семантичний зміст реалізує самостійну категорію часу), а план лінгвістичної онтології категорії способу, формально презентованої грамами наказового та умовного способу, становлять ірреальні дії та стани, зв'язок з дійсністю яких суб'єктивно визначає мовець [8, 42].

Отже, дієслово є універсальною частиною мови, властивою усім мовам. Воно належить до первинних номінативних словесних знаків. Дієслово втілює наше знання про просторово-часові характеристики об'єктів позамовного світу, про людську діяльність, про різні дії, стани людини та різноманітні відношення між людьми. Дієслова означають дії та стани, спрямовані на відображення дій та станів у позамовному світі, характеризуються узагальненим значенням процесуальності [7, 16]. Виражаючи абстрактний ступінь пізнання людиною не стільки фізичного, скільки духовного його світу, дієслово репрезентує найважливіший фрагмент мовної картини світу [22, 110-111]. Ця репрезентація відбувається і через семантику кореневих морфем (лексичну семантику), і через семантику афіксальних морфем, що є носіями того чи іншого категоріального значення (семантику граматичних категорій). Знання про світ і людину в цьому світі, відображені в лексичній і граматичній семантиці дієслова, є обов'язковим елементом свідомості носія будь-якої мови. Цим зумовлюється необхідність аналізу дієслова і його граматичної системи в різних аспектах його існування і функціонування в мові та мовленні. Одними з аспектів дослідження дієслівної граматичної категоризації є когнітивно-ономасіологічний та функціонально-комунікативний. Когнітивно-ономасіологічний аспект спрямований на врахування психофізіологічних чинників, що діють у граматичному ладі мови і пов'язані з психомовленневою діяльністю мовця, та орієнтацію на співвідношення семантичного змісту граматичних одиниць з явищами і відношеннями об'єктивної дійсності в плані найменування останніх, а функціонально-комунікативний має своїм завданням з'ясування специфіки виконуваних граматичними одиницями функцій (у реченні-висловленні, тексті тощо) для забезпечення відповідних комунікативних потреб.

Література:

1. Ажеж Клод. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Пер. с фр. Б.П. Нарумова. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 304 с.

2. Аксаков К.С. Критический разбор «Опыта исторической грамматики русского языка» Ф.И. Буслаева // Аксаков К.С. Полное собрание сочинений. – Т. II. – Ч. I.: Сочинения филологические. – М., 1875. – 661 с.
3. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Редакция, вступ. ст. и комментарии Ю.С. Степанова. – М.: Прогресс, 1974. – 447 с.
4. Білодід О.І. Граматична концепція О.О. Потебні. – К.: Вид-во при Київ. держ. ун-ті видав. об'єднання “Вища школа”, 1977. – 304 с.
5. Бондарко А.В. Классификация морфологических категорий // Типология грамматических категорий (“Мещаниновские чтения”): Сб. статей / Ред. кол.: В.Н. Ярцева (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1975. – С. 56-76.
6. Бондарко А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка / РАН. Ин-т лингв. исследований. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
7. Вихованець І.Р. Частици мови в семантико-граматичному аспекті. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
8. Городенська К.Г. Онтологічні параметри граматичних категорій способу та часу // Мовознавство. – 1997. – № 1. – С. 39-42.
9. Даниленко В.П. Ономаσιологическое направление в грамматике. – Иркутск: Изд-во Иркут. ун-та, 1990. – 348 с.
10. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови: Морфологія: Монографія. – Донецьк: ДонДУ, 1996. – 437 с.
11. Кубрякова Е.С. Части речи в ономаσιологическом освещении / Отв. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1978. – 116 с.
12. Кубрякова Е.С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / РАН. Ин-т языкознания. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
13. Лингвистический энциклопедический словарь / Главн. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М.: Научное изд-во «Большая Российская энциклопедия», 2002. – 709 с.
14. Маслов Ю.С. К основаниям сопоставительной аспектологии // Вопросы сопоставительной аспектологии. – Л.: Изд-во ЛГУ им. А.А. Жданова, 1978. – Вып. I.: Проблемы современного теоретического и синхронно-описательного языкознания: Сб. статей / Ред. кол.: Ю.С. Маслов (отв. ред.) и др. – С. 4-44.
15. Онипенко Н.К. Г.А. Золотова в современной лингвистической науке // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста: Сб. статей, посв. юбилею Галины Александровны Золотовой. – М.: Эдиториал УРСС, 2002. – С. 8-13.
16. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Просвещение, 1977. – Т. 4. – Вып. II. – 406 с.
17. Потебня А.А. Из записок по русской грамматике. – М.: Учпедгиз, 1958. – Т. 1-2. – 536 с.
18. Пупынин Ю.А. Грамматические категории русского глагола в их системно-парадигматических и функциональных связях // Межкатегориальные связи в грамматике / Отв. ред. А.В. Бондарко. – СПб.: Изд-во “Дмитрий Буланин”, 1996. – С. 43-60.
19. Стеблин-Каменский М.И. К вопросу о частях речи // Стеблин-Каменский М.И. Спорное в языкознании. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1974. – С. 19-34.
20. Сучасна українська літературна мова / За ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., переробл. і доп. – К.: Вища шк., 1997. – 494 с.
21. Типология грамматических категорий (“Мещаниновские чтения”): Сб. статей / Ред. кол.: В.Н. Ярцева (отв. ред.) и др. – М.: Наука, 1975. – 220 с.

22. Уфимцева А.А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира // Роль человеческого фактора в языке: язык и картина мира. – М.: Наука, 1988. – С. 108-140.

23. Храковский В.С., Володин А.П. Семантика и типология императива: Русский императив / Отв. ред. В.Б. Касевич. – Изд. 2-е, стереотип. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 272 с.

24. Храковский В.С. Грамматические категории глагола (опыт теории взаимодействия) // Межкатегориальные связи в грамматике / Отв. ред. А.В. Бондарко. – СПб.: Изд-во “Дмитрий Буланин”, 1996. – С. 22-42.

25. Языковая номинация: Виды наименований / Отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 358 с.

26. Языковая номинация: Общие вопросы / Отв. ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – 359 с.

27. Kuchař Jaroslav. К общей характеристике номинации // Travaux Linguistiques de Prague. III: Études structurales dédiées au VI Congrès des slavistes / Réd. scient. A.V. Isačenko. – Prague: Academia, Éditions de l'Académie Tchécoslovaque des Sciences, 1968. – S. 119-129.

З.І. Комарова

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ МОТИВАЦІЙНИХ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНИХ ВІДНОШЕНЬ У СТРУКТУРІ ПРОСТОГО УСКЛАДНЕНОГО РЕЧЕННЯ З ДІЄПРИСЛІВНИКАМИ НЕДОКОНАНОГО ВИДУ

Значний науковий інтерес із погляду функціонального синтаксису викликає просте речення, ускладнене другоряднопредикативними відношеннями через уведення у його структуру компонента, вираженого напівпредикативною дієприслівниковою конструкцією. Такі речення вважаються за формою простими, а за змістом – семантично складними (неелементарними) [4, 7; 8, 8; 9, 123; 11, 323–330].

Семантико-синтаксичні відношення між складовими частинами простого ускладненого речення, формальними центрами яких виступають дієслово-присудок і дієприслівник, мають імпліцитний характер, на відміну від власне-синтаксичних (підрядних) відношень, які виражаються експліцитно. Основним способом встановлення цих відношень, за переконанням мовознавців В.С. Білової [1], Л.О. Дерібас-Тюкшиної [5], О.М. Корчажкіної [6] та ін., є різноманітні трансформації дієприслівникового звороту (заміни його відмінковою формою іменника, сполученням дієприкметника з іменником, особовим дієсловом або ж підрядним реченням). Проте граматично паралельним реченню з дієприслівниковим зворотом виступає лише речення з